

Registro Nr.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 75 (SA)

UKMERGĖS KOMPROMISINIS TEISMAS

ВИЛКОМИРСКИЙ КОМПРОМИСАРСКИЙ СУД

DEKRETŲ PROTOKOLŲ

APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1793 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE UKMERGĖS KOMPROMISINIO TEISMO

FONDA NR. 75 (SA)

2024-09- Nr. A7-

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Kompromisinis teismas (lenk. *sąd kompromisarski, polubowny*; rus. *компромисарский, полюбовный суд*) – teismo institucija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), pradėjusi veikti anksčiau, negu ji buvo oficialiai įkurta. Jos reglamentas nustatytas 1566 m.¹ Kompromisinis teismas nagrinėjo daugiausia civilines bylas, išskyrus tas, kuriose viena pusė buvo valstybinio dvaro valdytojas arba išdas². Buvo sudaromas pačių ginčo šalių. Abi šalys pasirinkdavo lygų skaičių teisėjų (arbitrų), nustatydavo jiems laiką ir vietą bylai nagrinėti, o pačios įsipareigodavo paklusti jų sprendimui. Teisėjai privalėjo vadovautis Lietuvos įstatymais ir papročiais. Teisėjams nesutarus (nesusidarius balsų daugumai) arba atsisakius kuriai iš šalių vykdyti sprendimą, galima buvo kreiptis į žemės teismą, o nuo 1726 metų – į Vyriausiąjį Lietuvos Tribunalą³. Kompromisinių teismų sprendimai Tribunalui tekdavo tik tuomet, kai teisėjų nuomonės išsiskirdavo ir nepavykdavo priimti galutinio sprendimo. Tačiau dažnas bylininkas nesėkmingai besiklostant teismo procesui ieškodavo pretekstų nesilaikyti pasirašyto susitarimo bylinėtis sutartame teisme ir iš jo pasitraukdavo⁴.

Abi ginčo šalys dažniausiai pačios išsirinkdavo teisėjus (arbitrus), nors pasitaikydavo atvejų, kai juos skirdavo teismas ar kita institucija. Paprastai sprendžiant ginčą dalyvaudavo keli teisėjai, jų skaičius tam tikrais atvejais svyrudavo nuo vieno iki keliolikos. Procesui vadovaudavo pirmininkas – vadinamas superarbitras, kuris buvo išrenkamas abiejų ginčo šalių arba pačių arbitrų susitarimu⁵. Proceso pradžioje buvo sudaroma speciali sutartis, kurioje turėjo atsirasti

¹ Apie kompromisinių teismą kalbama ir Trečiajame Lietuvos Statute, žr. „О полюбовном суде“, LAPPO J., 1588 metų Lietuvos Statutas t. 2 (Kaunas, 1938), p. 261–262.

² BUTĖNAS, Domas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII amžiuje* (Vilnius, 1997), p. 57.

³ „Obwarowanie sądów polubownych alias kompromisarskich“, *Volumina legum* t. 6 (Petersburg, 1860), p. 249.

⁴ STANKEVIČ, Adam, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunalo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška* [daktaro disertacija] (Vilnius, 2013), p. 42.

⁵ MONIUSZKO, Adam, *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł* (Warszawa, 2017), p. 62.

įsipareigojimas perduoti bylą nagrinėti kompromisiniam teismui; taip pat joje turėjo būti nurodytas ginčo objektas, teismo sudėtis, ginčo sprendimo būdas (susitarimas arba teismo sprendimas), taip pat numatyti teismo sprendimo neįvykdymo padariniai⁶. Kompromisinio teismo sprendimai, kaip ir visų kitų teismų, buvo vadinami dekretais⁷.

1564–1566 m. LDK vyko administracinės ir teismų reformos. LDK buvo suskirstyta į vaivadijas, o šios į mažesnius administracinius vienetus – pavietus. Į Vilniaus vaivadijos sudėtį įėjo 5 pavietai – Vilniaus, Ukmergės, Ašmenos, Lydos ir Breslaujos. Ukmergės pavietas buvo gana didelis, jam priklausė 25 valsčiai (vadinti parapijomis): Anykščių, Svėdasų, Kamajų, Južintų, Kreivėnų, Rokiškio, Obelių, Ukmergės, Deltuvos, Čedasų, Suvainišio, Pagirių, Vadoklių, Aleksandravos, Balninkų, Panemunės, Kvetkų, Dusetų, Kavarsko, Kupiškio, Molėtų, Alantos, Pandėlio, Raguvos, Siesikų, Skiemonių, Skapiškio, Subačiaus, Troškūnų, Šėtos, Traupio, Utenos, Užpalių, Vyžuonų, Žemaitkiemio, Kukutiškio. Tokio dydžio pavietas buvo nuo 1566 m. iki XIX a. pirmos pusės⁸. Po administracinių reformų kiekviename paviete atsirado žemės, pilies ir pakamario teismai. Ukmergės mieste taip pat vykdavo pavieto seimelių ir žemės teismų sesijos. Tai šiek tiek skatino Ukmergės miesto didėjimą, tačiau tuo metu tai nebuvo „klestintis miestas“⁹.

Trūksta duomenų apie Ukmergės miesto vystymąsi XVII a. antroje pusėje – XVIII a. pradžioje. 1738 m. inventoriuje Ukmergė vadinama jau nebe miestu, o tik miesteliu. Vis tik Ukmergė išliko apskrities centru. Čia ir toliau vyko teismų sesijos ir apskrities bajorų seimeliai¹⁰. Seniausioje išlikusioje 1757 m. Ukmergės kompromisinio teismo aktų knygoje minimi šie pareigūnai: teismo pirmininkas (superarbitras) – Žemaitkiemio parapijos klebonas kunigas Andrius Omecinskis (*Andrzej Omieciński*), teisėjai (arbitrai) – Vilniaus vaivadijos ginklanešys Pranciškus Gorskas (*Franciszek Gorski*), Vilniaus vaivadijos sargybinis Benediktas Kordziulis (*Benedykt Kordziul*), Akmenos seniūnas Jurgis Heinas (*Jerzy Hejna*), raštininkas – Ukmergės pavieto ginklanešys ir rotmistras Jonas Bartašauskas (*Jan Bartoszewski*)¹¹.

Seniausia Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugoma Ukmergės kompromisinio teismo aktų knyga – dekreto protokolas, sudarytas 1757 m. lapkričio 16 – gruodžio

⁶ GŁUSZAK, Marcin, „Problematyka sądownictwa polubownego w rezolucjach Rady Nieustającej (1776–1788)“, *Czasopismo Prawno-histeryczne* t. 68, 2016, sąs. 2, p. 87.

⁷ GŁOGER, Zygmunt, *Encyklopedia staropolska*, <https://literat.ug.edu.pl/glogers/0037.htm> [žiūr. 2024-08-30].

⁸ RAMANAUSKAS, Raimondas, *Ukmergės miesto istorija (nuo įkūrimo iki 1919 m.)* (Ukmergė, 2022), p. 10.

⁹ Ten pat, p. 10; MIŠKINIS, Algimantas, „Ukmergė“, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai* t. 10, 1987, p. 15.

¹⁰ RAMANAUSKAS, Raimondas, *Ukmergės miesto istorija (nuo įkūrimo iki 1919 m.)*, p. 12–13.

¹¹ LVIA, f. 75 (SA), ap. 3, b. 1 (Gorb. 19535), l. 14–14v.

5 d. Šioje byloje buvo nagrinėjamas ginčas dėl smuklės ir 4 aikščių su pastatais, buvusių klebonijai priklausančioje Traupio miestelio dalyje (Ukmergės pavietas) – jurisdikijoje ir kitų miestelyje buvusių žemės sklypų tarp Vilniaus pavaivadienės Ievos Kamaraitės Petrusevičienės ir Traupių parapijos administratoriaus kunigo Pranciškaus Golišansko¹².

Kompromisinis teismas buvo sudaromas tik atskiroms byloms nagrinėti, todėl jis neturėjo savo raštinės ir nuolatinės posėdžių vietos. Dažniausiai šio teismo atstovai rinkdavosi tame dvare, dėl kurio žemės valdų kildavo ginčas. Kompromisinio teismo aktų knygos paprastai buvo saugomos pavietų žemės ir pilies teismų archyvuose. 1765 m. Ukmergės seniūnijos inventoriuje buvo pažymėta, kad tuo metu Ukmergėje „nebuvo teismams skirto pastato, kalėjimo bei saugyklos pilies ir žemės teismų aktų archyvams“¹³. Tokio pastato statyba buvo susirūpinta tik tuomet, kai Ukmergės pavieto seniūnu buvo paskirtas Ignatas Morikonis. 1786 m. jis pradėjo miesto centre statyti mūrinį namą¹⁴. Teismo pastato statybos tęsėsi kelis metus, pagal 1789 m. Ukmergės miesto inventorių jos buvo dar nepabaigtos¹⁵. 1796 m. šį pastatą iš Morikonių giminės nusipirko Ukmergės bajorai už 32000 auksinų. 1835 m. jis buvo perstatytas. Čia įsikūręs buvo ne tik pavieto teismas, bet ir bajorų globos įstaiga, jų kaciarijos ir archyvai¹⁶. Apie šį teismo pastatą tikriausiai užsiminama 1818 m. balandžio 22 d. Ukmergės kompromisinio teismo nutarime: „pasirinkę mūsų teismui vietą mūriniame name prie turgaus akštės Ukmergės mieste, kuriame įsikūrusi buvo ir žemės teismas kanceliarija“¹⁷.

Per visą savo veiklos laikotarpį (ATR ir Rusijos imperijos laikais) kompromisinis teismas veikė remdamasis Lietuvos Statuto straipsniais. Oficialia teismo kalba buvo lenkų kalba. Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai imperatoriaus Nikolajaus I įsaku Lietuvos Statutas neteko galios, o kompromisiniai teismai buvo panaikinti.

Ukmergės kompromisinio teismo aktų knygos buvo saugomos Ukmergės apskrities teismo archyve, viena knyga atsidūrė Kauno jungtiniame baudžiamojo ir civilinio teismo archyve.

¹² Ten pat, l. 1–1v.

¹³ *Ukmergės apskrities seniūnijų 1765 metų inventoriai*, parengė Algirdas Baliulis (Vilnius, 1994), l. 3.

¹⁴ RAMANAUSKAS, Raimondas, *Ukmergės miesto istorija (nuo įkūrimo iki 1919 m.)*, p. 17.

¹⁵ LVIA, f. 11 (SA), ap. 1, b. 694 (Spr. 3357, Gorb. 4022), l. 3v.

¹⁶ RAMANAUSKAS, Raimondas, *Ukmergės miesto istorija (nuo įkūrimo iki 1919 m.)*, p. 17, 33; LVIA, f. 378, BS, 1839 m., b. 1782, l. 246–254.

¹⁷ [...] *obrawszy miejsce na sądownictwo nasze w mieście Wilkomierzu w domu murowanym na rynku położonym, w którym kancelaria ziemski mieści się [...]*, LVIA, f. 75 (SA), ap. 2, b. 1, l. 10.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“¹⁸. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Ukmergės apskrities teismas, kuriam priklausė Ukmergės žemės, pilies, pakamario, eksdivizinio ir kompromisinio teismų dokumentai, 1853–1859 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui perdavė 407 bylas¹⁹. 1859 m. rugsėjo 4 d. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 32-jų bylų siuntą, kurioje buvo ir viena Ukmergės kompromisiniam teismui priklausanti aktų knyga²⁰.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Ukmergės kompromisinio teismo byla (1 vienetas) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gorb. Nr. 14452)²¹. Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis šią bylą pavadino Ukmergės kompromisinio teismo dekretų protokolais. Šios bylos dokumentai datuojami 1793 m. Šiai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris ir nustatytos chronologinės ribos. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo trūkumų, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

1883 m. Kauno jungtiniame baudžiamojo ir civilinio teismo rūmų archyve buvo rasta 161 senųjų aktų knyga²², viena iš jų priklausė Ukmergės kompromisiniam teismui. 1883 m. liepos 27 d. 17 senųjų aktų knygų buvo nusiųsta į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą,

¹⁸ Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание (1825–1881) т. 27 (1852), ч. 1, № 26126, р. 228, https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php [žiūr. 2024-08-30].

¹⁹ Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny, opr. Ryszard Mienicki (Wilno, 1923), p. 48.

²⁰ Дело о передаче древних актов книг Вилкомирским уездным судом, LVIA, f. 594, ap. 1, b. 663, l. 151–152v.

²¹ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита, Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской (Вильна, 1872), р. 513.

²² Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny, p. 54.

tarp jų buvo ir viena Ukmergės kompromisinio teismo aktų knyga²³. Ši byla buvo įrašyta į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą (bylos Nr. 19535), didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873–1914 m. laikotarpiu, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Be inventorinio numerio šiame kataloge kiekviena byla turėjo sudarytą trumpą antraštę, buvo nurodyta sudarymo data ir lapų kiekis.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antrojo pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Ukmergės kompromisinio teismo fondui buvo suteiktas Nr. 75 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti senieji aktai, tame tarpe ir Ukmergės kompromisinio teismo fondo dokumentai. Jo apskaitos dokumentu buvo naudojamas spausdintinis N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogas, pagal kurį jam priklausė viena byla (Gorb. Nr. 14452).

1968 m. archyve buvo sudarytas fondo Nr. 75 (SA) „Ukmergės kompromisinis teismas“ apyrašas Nr. 2. Jam priklausė viena byla, sudaryta iš šio teismo nutarimų ir dekretų protokolų.

1976–1977, 1980 ir 1985 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Ukmergės kompromisinio teismo fondo Nr. 75 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad šiame fonde pagal spausdintinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas, faktiškai yra 1 byla (Gorb. Nr. 14452), apyraše Nr. 2 – 1 byla. Patikrinimų metu taip pat buvo nustatyta, kad šiam fondui pagal papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą priklauso dar viena byla (Gorb. 19535), todėl 1986 m. buvo sudarytas šio fondo apyrašas Nr. 3.

2024 m. naujai sudaryti Ukmergės kompromisinio teismo fondo Nr. 75 (SA) apyrašai Nr. 1, Nr. 2 ir Nr. 3 ir jiems priklausančių bylų antraštės.

²³ Дело о передаче из Архива Ковенской палаты уголовного и гражданского суда в Центральный архив древних актов книг, оказавшихся непереданными до настоящего времени, LVIA, f. 594, ap. 1, b. 683, l. 31–32v.

Naujai sudarytame fondo Nr. 75 „Ukmergės kompromisinis teismas“ apyraše Nr. 1 yra 1 apskaitos vienetas (Gorb. 14452).

Iš viso Ukmergės kompromisinio teismo fonde Nr. 75 (SA) yra 3 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1757–1834 m.

Dekretų protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti spausdintiniame N. Gorbačevskio senųjų aktų kataloge pastebėtus bylos aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2024 m., sudarant naują Ukmergės kompromisinio teismo fondo Nr. 75 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Naujai sudaryto fondo Nr. 75 „Ukmergės kompromisinis teismas“ apyrašo Nr. 1 ir į spausdintinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą įrašyta byla gavo naują apskaitos numerį (Nr. 1), tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris (Nr. 14452).

Tai 1793 m. spalio 5 – lapkričio 30 d. sudaryti Ukmergės kompromisinio teismo dekretų protokolai dėl ginčo, susijusio su Inketrių ir kitų dvarų Ukmergės pavieta ribų nustatymu tarp Valkavisko pavieto kamarninko Fabijano Dambrausko (*Fabian Dąbrowski*), Trakų vaivadijos rotmistro Vincento Zajančkausko (*Wincenty Zajączkowski*), Ukmergės pavieto rotmistro Jono Rigmonto (*Jan Rygmont*) ir jo sūnaus Jo karališkosios didenybės šambeliono Pranciškaus Rigmonto (*Franciszek Rygmont*) bei Jokūbo Dranseikos (*Jakub Drąsejka*). Juose surašytas nagrinėjamos bylos turinys, eiga ir skelbiamas teismo nuosprendis. Šie dekretų protokolai patvirtinti Ukmergės kompromisinio teismo pareigūnų – pirmininko (superarbitro) Ukmergės žemės teismo teisėjo Vincento Tomaševičiaus (*Wincenty Tomaszewicz*), teisėjų (arbitrų) Ukmergės pavieto kamarninko Juozapo Stanislovo Lučkos (*Józef Stanisław Łuczko*) ir raikytojo

Tado Kurmino (*Tadeusz Kurmin*) parašais. Šio teismo raštininku buvo Mstislavlio vaivadijos taurininkas Adomas Žagelis (*Adam Żagiel*)²⁴.

Fondo Nr. 75 (SA) apyrašo Nr. 1 bylos Nr. 1 fizinio stovio ir datų ypatybės nurodytos lentelės pastabų skiltyje. Šie dekretų protokolai parašyti lenkų kalba. Tvardant apyrašą Nr. 1 sudarytos naujos bylos antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylos chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 75 (SA) „Ukmergės kompromisinis teismas“ apyrašą Nr. 1 įrašytas 1 apskaitos vienetas, sudarytas 1793 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

²⁴ LVIA, f. 75 (SA), ap. 1, b. 1 (Gorb. Nr. 14452), l. 9, 69.

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 75
„ВИЛКОМИРСКИЙ КОМПРОМИСАРСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Компромисарский суд (пол. *sąd kompromisarski, polubowny*) – судебное учреждение в Великом княжестве Литовском (далее – ВКЛ), которое начало действовать до его официального учреждения. Его регламент был установлен в 1566 г. Компромисарский суд рассматривал в основном гражданские дела, за исключением тех, в которых одной из сторон был управляющий государственным имением или казначейство. Он формировался самими спорящими сторонами. Обе стороны избирали равное число судей (арбитров), назначали им время и место рассмотрения дела и обязывались подчиняться их решению. Судьи были обязаны соблюдать литовские законы и обычаи. При несогласии судей (отсутствии большинства) или при отказе одной из сторон от исполнения решения можно было обратиться в земский суд, а с 1726 г. – в Трибунал ВКЛ. Решения компромисарских судов поступали в Трибунал ВКЛ только тогда, когда мнения судей расходились и окончательное решение принять было невозможно. Однако, когда судебный процесс не увенчался успехом, частый истец искал повода для несоблюдения подписанного соглашения для судебного разбирательства в согласованном суде и отказывался от него.

Обе стороны спора обычно сами избирали судей (арбитров), хотя бывали случаи, когда они назначались судом или другим учреждением. Как правило, в решении спора участвовало несколько судей, их количество в отдельных случаях варьировалось от одного до десяти. Процессом руководил председатель – так называемый суперарбитр, который избирался по соглашению обеих сторон спора или самими арбитрами. В начале процесса заключался специальный договор, в котором должно было фигурировать обязательство передать дело в компромисарский суд; в нем также должен быть указан предмет спора, состав суда, способ разрешения спора (соглашение или решение суда), а также предусмотренные последствий неисполнения решения суда. Решения компромисарского суда, как и всех других судов, назывались декретами.

В 1564–1566 гг. в ВКЛ происходили административные и судебные реформы. ВКЛ было разделено на воеводства, которые в свою очередь были разделены на более мелкие административные единицы – поветы. В состав Виленского воеводства входило 5 поветов – Виленский, Вилкомирский, Ошмянский, Лидский и Браславский. Вилкомирский повет был довольно большим, в его состав входило 25 волостей (называемых приходами): Оникшты, Свядосце (Свядосць), Комае, Южинты, Крейвяны, Ракишки, Абели, Вилкомир, Дзевялтово, Чадосы, Сувайнишки, Погиры, Водакле, Александрово, Больники, Понемунь, Кветки, Дусяты, Коварск, Купишки, Моляты, Аланта, Пондель (Понедели), Рогово, Сесики, Скемяны, Скопишки, Субочь, Трошкуны, Шаты, Троупе, Уцяны, Ушполь, Вижуны, Жмуйдки, Кукутишки. Такого размера повет был с 1566 г. до первой половины XIX в. После административных реформ в каждом повете появились земские, городские и подкоморские суды. В городе Вилкомир также проходили заседания поветовых сеймиков и земских судов. Это немного способствовало росту города Вилкомир, но в то время он не был «процветающим городом».

Отсутствуют данные о развитии города Вилкомир во второй половине XVII – начале XVIII в. В инвентаре с 1738 г. Вилкомир уже не называется городом, а только городком. Тем не менее, Вилкомир оставался центром повета. Здесь продолжали проходить судебные заседания и поветовые дворянские сеймики. В самой древней сохранившейся актовой книге Вилкомирского компромисарского суда с 1757 г. упоминаются следующие должностные лица: председатель суда (суперарбитр) – настоятель Жмуйдецкого прихода, ксендз Андрей Омецинский (*Andrzej Omieciński*), судьи (арбитры) – оруженосец Виленского воеводства Франц Горский (*Franciszek Gorski*) и сторожевой Виленского воеводства Бенедикт Кордзюль (*Benedykt Kordziul*), староста окмянский Юрий Гейна (*Jerzy Hejna*), писарь – оруженосец и ротмистр Вилкомирского повета Ян Бартошевский (*Jan Bartoszewski*).

Самая древняя актовая книга Вилкомирского компромисарского суда хранится в Литовском государственном историческом архиве (далее – ЛГИА) – это декретовый протокол, составленный с 16 ноября по 5 декабря 1757 г. Дело касается спора по поводу корчмы и 4 площадей со зданиями в части городка Троупе, принадлежавшей приходскому дому – юридке и земельных участков, расположенных в этом же городке, между подвоеводиной виленской Евой из Комаров Петрусевичовой и администратором Троупенского прихода ксендзом Францом Голишанским.

Компромисарский суд создавался только для рассмотрения отдельных дел, поэтому не имел своей канцелярии и постоянного места для заседаний. Чаще всего представители этого суда собирались в имении, где оспаривались земельные владения. Актовые книги компромисарского суда обычно хранились в архиве поветовых земских и гродских судов. В инвентаре Вилкомирского староства с 1765 г. отмечено, что в то время в Вилкомире «не было ни здания для суда, ни тюрьмы, ни помещения для хранения гродских и земских судебных актов». О строительстве такого здания речь начала идти только тогда, когда Игнат Морикони был назначен старейшиной Вилкомирского повета. В 1786 г. он начал строить кирпичный дом в центре города. Строительство здания суда продолжалось несколько лет, согласно инвентарю в 1789 г. оно еще не было завершено. В 1796 г. это здание у представителей рода Мориконих купили вилкомирские дворяне за 32000 злотых польских. В 1835 г. он был перестроен. Здесь располагался не только уездный суд, но и Дворянская опека и их канцелярии с архивами. Это здание суда, вероятно, упоминается в решении Вилкомирского компромисарского суда с 22 апреля 1818 г.: «избрав место для нашего суда в кирпичном доме недалеко от торговой площади в Вилкомире, где также находился канцелярия земского суда».

В течении всей своей деятельности (во времена Речи Посполитой и Российской империи), работа компромисарского суда была регламентирована Литовским Статутом. В суде официальным языком по-прежнему был польский язык. Ситуация кардинально изменилась только 7 июля 1840 г., когда император Николай I своим указом отменил действие Литовского Статута, а компромисарские суды были упразднены.

Актовые книги Вилкомирского компромисарского суда хранились в архиве Вилкомирского уездного суда, одна книга хранилась в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство

народного просвещения Российской империи, должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

В течение 1853–1859 гг. Вилкомирский уездный суд, в ведении которого находились книги Вилкомирского земского, градского, подкоморского, эксдивизорского и компромисарского судов передал Виленскому центральному архиву древних актов 407 дел. 4 сентября 1859 г. в одной посылке Виленский центральный архив древних актов получил 32 дела, одно из них принадлежало Вилкомирскому компромисарскому суду.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Вилкомирский компромисарский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 1 единицу (Гор. № 14452). По виду документов Н. Горбачевский назвал это дело декретовыми протоколами. Документы этого дела датируются 1793 годом. Это дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на свои недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1883 г. в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда была обнаружена 161 книга древних актов, одна из них принадлежала Вилкомирскому компромисарскому суду. 17 июля 1883 г. 17 найденных книг были переданы в Виленский центральный архив древних актов, среди них была и актовая книга, принадлежавшая Вилкомирскому компромисарскому суду. Это дело было внесено в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского (дело № 19535), который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течение 1873–1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского с 1872 г. Кроме инвентарного номера, каждое дело в этом каталоге имело короткий заголовок, были указаны его дата составления и количество листов.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение

центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду «Вилкомирский компромисарский суд» был присвоен № 75.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы древние акты, в том числе и фонд «Вилкомирский компромисарский суд». Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как документ учёта описи № 1 фонда № 75, согласно которому ей принадлежало 1 дело № 14452.

В 1968 г. была составлена опись № 2 фонда № 75. Ей принадлежало одно дело, состоящее из протоколов решений и постановлений компромисарского суда.

В 1976–1977, 1980 и 1985 гг. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд». В результате проверки было установлено, что в печатном каталоге Н. Горбачевского, который использовался как учётный документ описи № 1 фонда № 75, оказалось в наличии 1 дело (Горб. № 14452), в описи № 2 – 1 дело. В ходе проверок было установлено также, что согласно дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского этому фонду принадлежит еще одно дело № 19535, в связи с чем в 1986 г. была составлена опись № 3 этого фонда.

В 2024 г. были усовершенствованы описи № 1, № 2 и № 3 фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд» и составлены новые заголовки им принадлежавших дел.

В усовершенствованной описи № 1 фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд» учтена 1 (одна) единица хранения (Горб. 14452).

Итого в фонде № 75 «Вилкомирский компромисарский суд» имеются 3 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1757–1834 гг.

Первая опись фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд»

Недостатки и неточности в описании дел печатного каталога древних актов Н. Горбачевского явились стимулом для исследований древних актов. При составлении в 2024

г. новой описи № 1 фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд» имеется в наличии 1 (одна) единица хранения. Это дело в новосоставленной описи № 1 получило новый инвентарный номер (№ 1). Рядом указан и старый шифр печатного каталога древних актов Н. Горбачевского (№ 14452).

Эти декретовые протоколы Вилкомирского компромисарского суда, составленные с 5 октября по 30 ноября 1793 г., касаются спора о разграничении имения Инкетры и других имений в Вилкомирском повете между коморником Волковысского повета Фабияном Домбровским (*Fabian Dąbrowski*), ротмистром Трокского воеводства Викентием Заянчковским (*Wincenty Zajączkowski*), ротмистром Вилкомирского повета Яном Рыгмонтом (*Jan Rygmont*) и его сыном камергером Его Королевского Высочества (придворным коморником) Франциском Рыгмонтом (*Franciszek Rygmont*), также Яковом Дронсейко (*Jakub Drąsejka*). В них излагается суть и процесс рассматриваемого дела и выносятся судебное решение. Данные декретовые протоколы утверждены подписями судей Вилкомирского компромисарского суда: председателя (суперарбитра) – судьи Вилкомирского земского суда Викентия Томашевича (*Wincenty Tomaszewicz*) и арбитров – коморника Вилкомирского повета Иосифа Станислава Лучко (*Józef Stanisław Łuczko*) и кравчего Фаддея Курмина (*Tadeusz Kurmin*). Писарем этого суда был чашник Мстиславского воеводства Адам Жагель (*Adam Żagiel*).

Особенности дат документов, физического состояния и состава дела описи № 1 фонда № 75 указаны в таблице, в колонке «примечания». Декретовые протоколы написаны на польском языке. В описи № 1 также составлен новый заголовок дела на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 75 «Вилкомирский компромисарский суд» имеется 1 единица хранения, составленная в 1793 г.

Главный специалист

Отдела распространения информации

Виолета Пансевич

